

מעשה הנערה דינה

עירית ישראלי

א. הקדמה

להלן אעסוק בניתוח בסיסי של הסיפור המקראי בעניינה של דינה, באמצעות קריאה צמודה של פרק ל"ד בספר בראשית, ולאור פירושים שונים שניתנו לו. במהלך הדברים אתייחס למספר שאלות העולות מהקריאה, ואגע בעיקר בנקודות הקשורות לדמותה של דינה (אתייחס גם לתמור), מצבה ועולמה הפנימי. דומה בעיני כי חרף מיעוט ההתייחסות המפורשת לדינה עצמה, קולה בוקע מבין השיטין, ואותו אנסה לחשוף.

ב. מעשה דינה – הערות ראשוניות

לפי המסופר בפרק ל"ד דינה בת יעקב יוצאת מאוהל אביה באזור שכם, ושכם, בנו של נשיא הארץ, אונס אותה. בהמשך, ולא ברור אם מייד בעקבות המעשה, הוא חושק בדינה לאישה ומדבר על לבה. הנער ואביו חמור, יוצאים לדבר עם יעקב. יש לציין כי הכתוב מזכיר קשר קודם בין יעקב ליבני חמור, בהקשר של קניית חלקת השדה עם שובו של יעקב לארץ כנען (לג, יח-כ). יעקב שומע על מה שאירע ומחריש עד שובם של בניו ממלאכתם, והללו כועסים מאוד על מה שמצטייר כחילול כבוד משפחתם. לבקשתם של שכם וחמור הם נענים בעורמה, ומתנים את הסכמתם בכך שכל הגברים שבעיר שכם יימולו תחילה, רק כך תוכלנה נשים מזרע יעקב להתחתן עם אנשים שלא ממשפחתם; הדבר יכול להיות מובן על-פי ההגיון הפנימי של ספר בראשית המספר על מילת זרעו של אברהם, אולם, ברור שאת הדבר הזה אמרו האחים בעורמה, ולמעשה כלל לא רצו בקשרים עם שכם וחמור. שכם וחמור נענים להצעה ומבקשים מכל הזכרים שבעירם למול את עצמם. ביום השלישי, כאשר כל בני העיר 'כואבים', כלומר, חלשים וחולים מחמת המילה, פורצים שמעון ולוי – בני יעקב ואחי דינה – לעיר שכם, הורגים את כל הזכרים ובתוכם שכם וחמור, ובווזים את שלל העיר. הסיפור מסתיים בטענתו של יעקב כלפי בניו על כך שפגעו בקשריו עם שכניו יושבי הארץ וסיכנו אותו בכך, אך בתשובתם שמעון ולוי מדגישים כי 'כבוד המשפחה' חשוב יותר.

גורלה של דינה במהלך האירועים לא ברור, אך מן הנאמר שלאחר שהרגו את אנשי שכם לקחו אותה שמעון ולוי מבית שכם, מובן כי במהלך המשא ומתן היא הייתה שם. הוא הדין לגורלה של דינה לאחר המעשה, הוא אינו ידוע, וככל נראה כי הדגש בפרק אינו מוסב על סיפורה האישי של דינה, אלא על המסרים הכלליים העולים ממנו.

ג. מבנה הפרק

ניתן להציע לפרק את המבנה הבא:

פסוקים א-ג: מעשה שכם בן חמור בדינה.

פסוקים ד-ז: התגובות בשתי המשפחות – אצל יעקב ואצל חמור.

פסוקים ח-יז: המשא ומתן בין שתי המשפחות.

פסוקים יח-כד: ביצוע ההסכם על-ידי שני הצדדים, כאשר שכם ואביו מקיימים אותו כפי שדובר, ובני יעקב מנצלים זאת להריגת כל אנשי העיר.

פסוקים ל-לא: דין ודברים בין יעקב ובניו על המעשה שעשו.

ד. ניתוח ספרותי

בצד החלוקה ליחידות שהוצעה לעיל, הבנויה בעיקר על סדר הפסוקים, ניתן לגלות בפרק גם מבנה מיוחד נוסף, שאולי מרמז למסרים שונים. אני מציעה לקרוא את הסיפור המקראי הנידון גם בשני צירים מקבילים, כשבכל אחד מהם דמויות מרכזיות אחרות: בציר הראשון – חמור עם בנו שכם, ובציר השני – יעקב ובניו.

המעשה	ציר 1: חמור ובנו שכם	ציר 2: יעקב ובניו
	פסוקים ב-ג: שכם רואה את דינה, מענה אותה, ולבסוף – נפשו דבקה בה.	פסוק א: דינה יוצאת מבית יעקב לראות בנות הארץ.
התגובות למעשה	פסוק ד: בקשתו של שכם מאביו על דבר לקיחת דינה לו לאישה.	פסוק ה: יעקב שומע על דבר המעשה שעשה שכם, אך שותק עד שוב בניו מהשדה.
	פסוק ו: חמור אבי שכם יוצא לדבר עם יעקב ולבקש ממנו את דינה בתו.	

		פסוק ז: בני יעקב חוזרים מהשדה, שומעים על מעשה שכס, וכועסים מאוד על חילול כבוד משפחתם.
הידברות	פסוקים ח-י: הצעתו של חמור (מדינית) – הסכם מצד יעקב יגרור יחסי שכנות טובים בינו לעיר שכס, שיתבטאו בעיקר מבחינה כלכלית. פסוקים יא-יב: הצעתו של שכס (אישית) – מוכן לתת כסף רב למוהר על דינה מכיוון שרוצה אותה מאוד. ככל הנראה – חמור ושכס מקשיבים	ככל הנראה – שתיקה של יעקב. ככל הנראה – שתיקה של יעקב. (פסוק יג): מזימתם של בני יעקב אין פירוט מהי. פסוקים יד-יז: הצעתם של בני יעקב – מוכנים לתת את דינה רק בתנאי ששכס, חמור וכל הזכרים בעירם ימולו. רק כך יוכלו אנשי יעקב להתחתן עם אנשי חמור (ובתוכם – דינה עם שכס).
ביצוע ההסכם	פסוקים יח-כד: שכס וחמור הולכים אל שער העיר, ובני העיר נאותים למול את עצמם. מפלת העיר	פסוקים כה-כט: ביצוע מזימתם של בני יעקב – הריגת כל הזכרים בעיר ובזיזת רכושם.

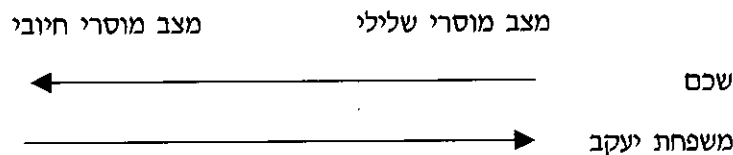
מבנה מיוחד זה של הפרק מעצים את המתח. העלילה עוברת ממקום למקום (שכס ובנו נמצאים בעיר שכס, ואילו יעקב ובניו – מחוץ לעיר), והרושם המתקבל הוא של שינוי מתמיד. מישאל מסורי-כספי טוען¹ כי המבנה הזה גורם לקורא לזכור את כל פעולותיהן של הדמויות, אף-על-פי שהכתוב קוטע ועובר ממקום למקום ומזמן לזמן באופן תדיר. בנוסף לכך, לדעתו, מבנה הפרק מעורר להשוואה מתמדת בין שני בתי האב המדוברים, ומכך עולות משמעויות שונות, כמו הלוך הרוח שבכל בית: מול הדר-שיח המתקיים בבית חמור, עומדת שתיקתו הרועמת של יעקב.

למבנה זה ניתן להציע משמעויות נוספות. מעקב אחרי כל ציר, על האנשים אותו הוא מייצג, משקף שינוי מהופך: מצד אחד, חמור ובנו שכס מייצגים בפתיחת העלילה רשע גמור, כאשר שכס אונס את בתו של יעקב, אך בחתימתה דמותם משקפת תום לב

1. מ' מסורי-כספי, 'מעשה דינה – מקרא, קורא ומדרש', בית-מקרא, כח, תשמ"ג, עמ' 236-255.

יחסי, כאשר הם הקורבנות למעשה המרמה של בני יעקב. מאידך, יעקב ובניו עוברים תהליך הפוך: בפתיחת העלילה הם בעמדת המנוצלים, הקורבנות – אחותם נאנסת באכזריות, ובסיומה הם המנצלים והפוגעים – הם מועלים בהסכם ופוגעים במרמה בצד השני.

המוצג בטבלה זו מבליט את עוצמת המעשה שעשו בני יעקב, כאשר היא מדגישה את קיום ההסכם מצדם של שכס ובנו למול את עצמם, וממילא גם את הפער המוסרי הגדול שבין הצדדים. ניתן לסכם זאת כך:

מבנהו הדרגתי המיוחד של הפרק מכתוב את שלוש הנקודות שבהן אדון להלן: שתיקתו של יעקב, שתיקתה של דינה ומשמעות היציאה של דינה. במיוחד בולטת שתיקתו של יעקב, כאשר במהלך ההידברות עם שכס וחמור אין שום תגובה מצדו. ביטוי הפתיחה 'ויאמר' המתייחס לשכס חוזר שוב ושוב, מה שמגביר את הציפייה לתגובה מצד יעקב להצעתם של שכס וחמור, ולכן, אף גורם לאכזבה כאשר זו לא מגיעה.

אשר לפסוקי הסיום **ל-לא**, מוצג כאן דיאלוג בין יעקב לבניו על מעשיהם, יעקב מתרעם על בניו בגלל מעשיהם, והם עונים בטענה שנראית ניצחת: "הַכֹּזֵנָה יַעֲשֶׂה אֶת אַחֲוָתָנוּ?" (לד, לא). סיום זה מפתיע מאוד, בהתחשב בעובדה שזו אמירה של **הבנים** כלפי אביהם כשאביהם נותר שותק. בעולם המקראי שבו כבוד האב הינו ערך מוביל וזהו בוודאי מצב חריג.

ה. שתיקת יעקב ופשרה

מה פשר שתיקתו של יעקב? במהלך כל העלילה יעקב פסיבי מאוד. הוא אינו פועל לבד אלא רק כאשר בניו לצדו – ממתין שישבו מעבודתם ולא ממחר, כמעט ואינו מדבר, וגם כאשר הוא סוף סוף מגיב, הרי זה רק בסוף הפרק ממש, כשגם שם 'המילה האחרונה' היא של בניו. חמור יוצא במטרה לדבר, כמקובל, עם יעקב, אבי הנערה, אך רק **בני** יעקב עונים לו, כשיעקב עצמו שותק. שתיקתו מודגשת על רקע הפתיחה המציינת דיבור המכוון לו ולבניו בשני פסוקים עוקבים במהלך המשא ומתן: "**וַיֹּדְבֶר חָמוֹר אֲתָם לֵאמֹר... שְׁבוּ וְסַחֲרוּ וְהִתְחַזְּזוּ בָּהּ: וַיֹּאמֶר שָׁכֵם...**" (לד, ח"ב). שתיקה מטבעה ניתנת לפרשנויות שונות (אף יותר מדיבור), אך ברור כי היא מבליטה **פסיביות**. באופן מיוחד בולט הדבר לאור פעלתנותם הרבה של בני יעקב במהלך

הסיפור, למשל, כאשר הם מדגישים את הזיקה לאחותם ("וְאִם לֹא תִשְׁמְעוּ אֵלַינוּ לְהַמְלִיל וְלִקְחָנוּ אֶת בְּתוּלָתָנוּ" [לד, יז]), במהלך המשא ומתן. אפשר כי בני יעקב תופסים את מקומו של האב שאמור לדאוג לבתו ולכעוס על חילול כבוד משפחתו, ושותק! אולי ניתן לראות בהדגשת עובדות אלו צד של **תוכחה** כלפי יעקב על כך שלא פעל כמצופה מהיותו אב, ובניו נאלצו לפעול במקומו. בהנחה כי לשתיקה זו יש יסוד במציאות, סביר להניח כי גם שכם וחמור, שניהלו משא ומתן עם יעקב, שמו לב לשתיקתו, ולא ברור איך הם פירשו זאת. אומנם, לעומת הסבר זה לשתיקה, אפשריים גם הסברים אחרים לגמרי. הרמב"ן (לפסוק יג, ד"ה ויענו בני יעקב), למשל, מסביר: "...כי בניו ידברו במקומו בעניין הזה לכבודו כי בעבור היות הדבר הזה להם לקלון לא ירצו שיפתח פיו לדבר בו כלל". לפי זה, שתיקת האב משקפת כבוד מצד הבנים לאביהם, כשהם לא מניחים לו להתעסק בדברים שפלים כאלה. לעומת זאת, רשב"ם (לפסוק ז ד"ה יובני יעקב באו), מייחס את שתיקת יעקב לעניין טכני בלבד: "יובני יעקב באו מן השדה ובתוך כך יצא חמור לדבר אל יעקב ומצאם וידבר אתם". חמור מדבר דווקא אתם ולא עם יעקב, מכיוון שאותם פגש בדרך כשחזרו מעבודתם.

משה עמנואל² מצביע על כך שאת הפרקים בספר בראשית העוסקים ביעקב ניתן לחלק לשניים: אלו העוסקים ביחסי יעקב-לבן, ואלו העוסקים בפרשת יוסף. בעוד שבחלק הראשון מיוחסות ליעקב פעולות רבות והוא פעיל כל העת, החלק השני מאופיין בפסיביות יחסית: הוא אומנם נשאר במרכז העלילה, אך ההתרחשויות נערכות מעבר לתחום שיפוטו. פרק ל"ד, אם כך, מהווה מעין שלב מעבר בין שני החלקים. יעקב אומנם שומע את הידיעה ראשון, אך מחריש עד בואם של בניו. דעתו נשענת על הרמב"ן, שטוען כי בעצת אביהם החליטו האחים שהתנאי לנישואי שכם ודינה יהיה מילה, מתוך הנחה כי אנשי שכם לא יסכימו לקורבן כה גדול; אך לאחר שתוכניתם השתבשה החלו האחים לפעול בעצמם, ללא ידיעת אביהם. לאור זאת מובן גם מדוע נוזף בהם אביהם בסוף הפרק. משה עמנואל מביא הסבר נוסף לשתיקתו של יעקב: מאחר וגם הוא בעברו יעשה במרמה, כאשר לקח מעשיו אחיו את הבכורה ("בֶּאֱחִיזָה בְּמֶרְמָה וַיִּקַּח בְּרִכְתּוֹ" [כו, לה]). אז אכן היו לכך תוצאות גורליות, ויעקב לא רצה להיות מעורב עוד בעסקי המרמה.

1. שתיקת דינה ופשרה

שאלות רבות קשורות לנוכחותה הפסיבית של דינה בסיפור ובעיקר לשתיקתה. דינה, אינה מדברת ולא פועלת במהלך העלילה כלל. למעשה, חלקה האקטיבי היחיד

הוא בפתיחת הפרק – יציאתה מבית אביה, וזוהי גם הפעולה שגרמה לכל השתלשלות העניינים בזה אחר זה. מעבר לכך לא מוזכרת אף אמירה של דינה, למרות מרכזיותה בעלילה. עניין זה בולט בהשוואה להתנהגותן של אנוסות אחרות בתנ"ך, כגון תמר שיוצאת וזועקת לאחר המעשה, כפי שאציין להלן.

ניתן אמנם להסביר ששתיקתה נובעת מהעובדה שהיא איננה נוכחת בשתי הזירות החשובות של הסיפור שצוינו לעיל, ובכל זאת, נראה שמתבקש כאן הסבר נוסף. הרמב"ן (לפסוק יב, ד"ה 'מהר ומתן') מסביר מדוע היה צריך שכם להתחנן ולבקש מיעקב את דינה, והרי היא כבר מצויה בביתו: "...וטעם הפיוס הזה כדי שיתנו אותה לו לאישה ברצון, כי הנערה לא היתה מתרצה אליו וצועקת ובוכה תמיד. וזה טעם וידבר אל לב הנערה". לפי זה, מאחורי השתיקה של דינה מסתתרת אי-הסכמה ואף זעקה על מה שנעשה בה. בפועל, אין היא דוברת למישהו, אך שתיקתה מסתירה זעקה המופנית כלפי עצמה!

2. ההתייחסות לדינה

בהמשך לנאמר לעיל, יש להעיר שגם שמה של דינה נזכר בפסוק הראשון בלבד, ואילו בהמשך הפרשה היא מכוונה בכינויים שונים כמו 'נערה' (לד, ג), 'אישה' (לד, ד), 'ילדה' (לד, ז), 'בתי' (לד, זח). פרשנים שונים העירו שלכינויים אלה יש משמעות רבה להבנת מהלך העלילה, והם משקפים את יחסה של כל דמות בסיפור אל דינה. מצד אחד, יעקב מתייחס לדינה כ**בת** במהלך הפרק רק פעם אחת: "וַיַּעֲקֹב שָׁמַע כִּי טָמְא אֶת דִּינָה בְּתוּלָתוֹ" (לד, ה), ולעומת זאת, האחים קוראים לה **בתנו**, למרות שהיא איננה בתם. על כך העיר ר' אברהם אבן עזרא: "...בעבור היותה קטנה והם היו מדברים בעבור אביהם" (פסוק יז, ד"ה 'את בתנו'). לפי דעתי נראה כי האחים תופסים מעין **בעלות** על אחותם, ועל כן הם קוראים לה 'בתנו', ואולי גם ממלאים את מקומו של האב שנפקד ברגעים האלה. האחים לא עוזבים את דינה ברגעיה הקשים, ולא מתעלמים, אלא קוראים לה 'אחותנו' ארבע פעמים במהלך העלילה המסתיימת בזעקה: "הכזונה יעשה את אחותנו!" (לד, לא). היבט נוסף המאפיין את היחס של בני יעקב לדינה ולמעשה שנעשה בה כבוד המשפחה, בא לידי ביטוי בכינוי דינה בפרק, בתגובתם הראשונה של האחים בשמעם את המעשה: "וַיִּחַר לָהֶם מְאֹד כִּי נִבְלָה עֲשָׂה בְּיִשְׂרָאֵל לְשָׁכְבָּה אֶת בֵּת יַעֲקֹב..." (לד, ז) – הם כועסים קודם כל על כבוד המשפחה שחולל. הכינוי הזה של דינה חוזר שוב בפסוק ג', כאשר שכם מענה את דינה, וזאת אולי על-מנת להדגיש את חומרת המעשה שנעשה בפזיזות. את יחסו של שכם ניתן לנחש על-פי הצורה בה הוא קורא לדינה כאשר דבקה נפשו בה – 'נערה'. אפשר מבטא הדבר את אהבתו הגדולה אליה. נוכל לומר ששכם עובר תהליך בפסוקים אלו: בתחילה הוא מבצע בה מעשה אליס ('ויענה'), ולאחר מכן אוהב אותה ורוצה בה

2. מ' עמנואל, 'דינה בת לאה', בית-מקרא, יז, תשל"ב, עמ' 442-450.

— כאשתו. זאת בניגוד גמור למקרה אונס אחר בתנ"ך — מעשה אמנון ותמר — בו אמנון אחיה של תמר אונס אותה מתוך אהבה, אך לבסוף שונא אותה שנאה גדולה: "כִּי גְדֹלָה הַשְׂנָאָה אֲשֶׁר שְׂנָאָה מֵאַהֲבָה אֲשֶׁר אָהָבָה..." (שמואל ב' יג, טו).

ח. משמעות ה'יציאה' של דינה

בדברים שנאמרו עד כה יש כדי לשפוך מעט אור על דמותה של דינה בזיקתה לאחיה, אדון עתה בסוגיה שבה נזכרה דינה כפועלת באופן עצמאי. מה מסתתר מאחורי 'יציאתה' המפורסמת? הפרשה פותחת ביציאתה של דינה שהביאה עליה את האונס: "וַתֵּצֵא דִּינָה בַת לָאָה... לְרָאוֹת בְּבָנוֹת הָאֶרֶץ" (לד, א). עולה השאלה מדוע יצאה דינה מבית אביה, ולמה בדיוק התכוון הכתוב בצינון שהיא יצאה 'לראות בבנות הארץ'. התשובה קשורה למקומו של הפרק בספר בראשית ולמגמתו הכללית. מדוע מקדישה התורה פרק שלם לפרשה זו, כאשר ניתן היה לתמצת את כל הסיפור במילים ספורות?

את הפרשה כולה יש להבין, לדעתי, בהקשר הכללי של תולדות יעקב. לאחר שבורח יעקב מעשו אל לבן בחרן, הוא בונה שם את משפחתו וצובר הון. במסעו חזרה לארץ-ישראל, מתפייס יעקב עם אחיו עשו, ולבסוף מגיע לארץ-ישראל. המקום הראשון שבו מתיישב יעקב בארץ הוא שכם. בעיון בפרק ל"ד, ניתן לשים לב למילה המנחה, החוזרת על עצמה שש פעמים במהלך הפרק — 'ארץ'. הפעם הראשונה שבה נזכרת הארץ בפרק היא ביציאתה של דינה — "וַתֵּצֵא דִּינָה... לְרָאוֹת בְּבָנוֹת הָאֶרֶץ" (לד, א), והפעם האחרונה היא בדברי התוכחה של יעקב החותמים את הפרק: "עֲכָרְתָּם אֹתִי לְהַבְאִישִׁי בִישָׁב הָאֶרֶץ..." (לד, ל). בין זה לזה מופיעה המילה ארבע פעמים נוספות, ותמיד בקשר לשכם ואביו: "שָׁכַם בֶּן חָמוֹר הַחִוִּי נָשִׂא הָאֶרֶץ..."; (לד, ב); "...וְאֶתְנוּ תֵּשְׁבוּ וְהָאֶרֶץ תִּהְיֶה לְפָנֵינוּ..." (לד, י); "וְהָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה שְׁלָמִים הָם אֶתְנוּ וַיֵּשְׁבוּ בָאֶרֶץ וַיִּסְחָרוּ אֹתָהּ וְהָאֶרֶץ הָיָה רַחֲבֵת יָדַיִם לְפָנֵיהֶם..." (לד, כא). נראה שסיפור זה מובא דווקא לאחר חזרתו של יעקב לארץ כנען מכיוון שהוא בוחן את בעיית ההתערות ביושבי הארץ. הפרק מביא שלוש עמדות והתייחסויות שונות לבעיה זו: של דינה, של יעקב, ושל בני יעקב, אחי דינה. כל אחד מאלו מייצג גישה שונה אל עמי הארץ, אך נראה שהגישה ה'ימנחת' בפרק היא של בני יעקב, שלהם ניתנה ה'ימילה האחרונה'.

— העמדה הראשונה קשורה בדינה — ביציאתה נוקטת דינה במגמת התערות והתחברות עם יושבי הארץ, ועל כן הסיפור נפתח במעשה זה — 'וַתֵּצֵא דִּינָה' — היא יוצאת מ'חֲמִמָּה' שלה, ומנסה להתחבר עם יושבי הארץ החדשה. מגמה זו נועדת לכישלון, שהרי מייד בצאתה מתרחש האונס. המוסר של יושבי הארץ אינו דומה כלל למוסר הנדרש מאבות האומה, ולכן לא יכול להתהוות שום קשר אמיתי בין שני

הצדדים.³ עצם העובדה כי משפחת 'נשיא הארץ' — האדם החשוב ביותר — מעורבת במעשה כל-כך נבזי מבהירה לנו, הקוראים, את עומק הפער המוסרי בין בני יעקב ליושבי הארץ. רמז נוסף להסתייגות הפרק מעמדה זו של דינה קשור לביטוי 'בנות הארץ'. ביטוי זה מצוי בתנ"ך כאן: "וַתֵּצֵא דִּינָה... לְרָאוֹת בְּבָנוֹת הָאֶרֶץ" (לד, א), ועוד פעם אחת נוספת בלבד,⁴ בהקשר שלילי מובהק — בדבריה של רבקה לצחק על נשואי יעקב העתידיים: "קִצְתִּי בְחַיִּי מִפְּנֵי בָנוֹת חַת אִם לִקַּח יַעֲקֹב אִשָּׁה מִבָּנוֹת חַת כָּאלֵה מִבָּנוֹת הָאֶרֶץ לָמָּה לִּי חַיִּים" (כו, מו). גם כאשר מחפש אברהם אישה לבנו, הוא שולח את עבדו לארס, כדי שלא יחזק יצחק אישה מבנות הארץ הכנעניות: "וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם... וְאֶשְׁפִּיעַךְ... אֲשֶׁר לֹא תִקַּח אִשָּׁה לְבְנִי מִבָּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אֲנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקֶרְבָּו" (כד, ב ג). והנה, לעומת העמדה הברורה הזאת על 'בנות הארץ', כאן בפרקנו יוצאת דינה 'לראות בבנות הארץ'. ניתן אפוא לומר כי התורה מסתייגת מקשר של התערות עם יושבי הארץ, ונראה כי לכן היא רואה בשלילה את יציאתה של דינה.

עמדה שניה הבאה לידי ביטוי בפרק קשורה ביעקב — עמדה פסיבית ופרגמטית. התנהגות זו נראית מוזרה לאור הציפייה כי אביה של הנאנסת יעשה מעשה לאחר היוודע דבר האונס. התנהגותו של יעקב מייצגת את הרצון לחיות בשלום עם יושבי הארץ והימנעות מחיכוכים. העמדה הזו באה לידי ביטוי בהתנהגותו של יעקב לאורך כל הפרק, אך בעיקר מהאופן שבו הוא מנמק את התגדותו למעשה שמעון ולוי בסוף הפרק: "עֲכָרְתָּם אֹתִי לְהַבְאִישִׁי בִישָׁב הָאֶרֶץ בְּכַנְעֲנִי וּבְפָרָזִי וְאֲנִי מֵתִי מִסָּפֶר וְנֶאֱסָפוּ עָלַי וְהַפְנִי וְנִשְׁמַדְתִּי אֲנִי וְבֵיתִי" (לד, ל). יעקב מפחד מכל יחס שלילי של יושבי הארץ כלפיו, ולכן מנסה 'לשמור על פרופיל נמוך' — שותק במהלך רוב העלילה (כמעט) ומשתדל שלא ללבות את האש. גם את העמדה הזו פוסל — ככל הנראה — הכתוב, כאשר מעניק את זכות התגובה האחרונה לבניו, החולקים על אביהם ומתווכחים אתו.

עמדה שלישית היא עמדתם של בני יעקב, השבים מהשדה, וכאשר שומעים את המעשה שנעשה באחותם — הם עצובים וזועמים. האחים אינם מעוניינים במשא ומתן עם יושבי הארץ ומייד מתחילים לפעול במרמה: "וַיַּעֲנוּ בְנֵי יַעֲקֹב... בְּמֶרְמָה וַיִּדְבְּרוּ אֲשֶׁר טָמְא אֶת דִּינָה אֲחֹתָם" (לד, יג). הזעזוע העמוק שלהם מהנבלה שנעשתה באחותם מודגש בדבריהם לאורך הסיפור, ומהווה מעין נימוק למעשיהם. לדוגמה, כאשר הם בוזזים את העיר שכם לאחר הריגת כל הזכרים:

3. ראה את דברי הרמב"ן, העומד על כך שהאונס היה דבר שכיח בקרב הכנענים, ראה פירושו על פסוק ז' (ד"ה וכן לא יעשה).

4. ש' נשר, 'הבנים עם הבת (לפרשת דינה בת יעקב)', שנה בשנה, ירושלים תשל"ה, עמ' 240-246.

5. השימוש במילה זו על-ידי יעקב מעלה שאלה למהות האמירה — האם היא משקפת רק חשש ופחד או שמבטאת ממש פגם מוסרי עמוק ואת החשיבות הרבה שיעקב נותן לדעתם של יושבי הארץ.

"וּבְנֵי יַעֲקֹב בָּאוּ מִן הַשָּׂדֶה כְּשִׁמְעֵם וַיִּתְּעֲצְבוּ הָאֲנָשִׁים...כִּי נִבְלָה עֲשָׂה בְּיִשְׂרָאֵל לְשֹׁכֵב אֶת בֵּית יַעֲקֹב וְכֵן לֹא עָשָׂה".

כאמור, מהחתימה חותם בתגובתם של האחים, נראה שהכתוב תומך בעמדתם, וסבור כי אין אפשרות אחרת לקשר עם יושבי הארץ. המאבק הכוחני מאפשר להתקיים בארץ ואין מקום להתערות (כמו דינה) או לגישה פרגמטית (כמו יעקב). מעמדה זו הועברה והודגשה גם לפני הכניסה לארץ על-ידי משה, שמטיף לבני-ישראל שלא ליצור קשרים עם יושבי הארץ, אלא לכבוש אותם ואת הארץ לחלוטין. חשוב להדגיש כי אף-על-פי שהתורה מורה על יחס כוחני הראוי ליושבי הארץ, לעוצמת הנקמה שבפרשתנו אין הצדקה, שהרי לכאורה, בסופו של דבר פעל שכם באופן דומה לדין תורה, ונשא את הנאנסת (אם כי המניע לציווי זה בתורה הוא הכוונה להציל ככל הניתן את מעמדה של הנאנסת, בעוד שכאן יש אינטרס אישי של שכם).

רעיון זה מתחדד לנוכח העובדה כי בתנ"ך מתקשר לעיר שכם ממד מיוחד של ראשוניות, המעניק לה סמליות מצטברת בכל הקשור להשתקפות היחס לעמי הארץ. יש והבאים לארץ-ישראל העושים את מקום החניה הראשון שלהם בשכם, ונפגשים בה עם יושבי הארץ לראשונה. זהו המקום הראשון אליו מגיע אברם בארץ-ישראל, שם חלה ההתגלות הראשונה של הקב"ה אליו: "וַיַּעֲבֹר אַבְרָם בְּאֶרֶץ עַד מְקוֹם שָׁכֶם בְּגֵד אֱלֹן מוֹרְהָ..." (יב, ו). גם יעקב, לפני פרשת דינה, הגיע מארם לשכם, ושם אף קנה חלקת אדמה והקים מזבח: "וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֹם עִיר שָׁכֶם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בְּבֹאוֹ מִצֻּרְחַן אֲרָם... וַיַּצֵּב שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לוֹ אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל" (לג, יח). שכם הראשונה מצל אברהם ויעקב, היא גם הראשונה במהלך הכניסה לארץ במעמד הברכה הקללה בהר גריזים והר עיבל, וגם ראשונה להדגשת נחלה בברכות יעקב לבניו: "וַאֲנִי נֹתַתִּי לָךְ שָׁכֶם אֶחָד עַל אֲחִיךָ..." (מח, כב).⁶ שכם היא גם העיר הראשונה שבה מולכים מלכים מישראל, כאשר בעלי שכם ממליכים בה את אבימלך: "וַיֹּאסֶפּוּ כָל עֲלֵי שָׁכֶם ... וַיִּמְלִיכוּ אֶת אַבִּימֶלֶךְ לְמֶלֶךְ..." (שופטים ט, ו). שכם מסמלת אם כן את הראשוניות בארץ, ואת המקום הראשון שבו ניצבת בפני הבאים לארץ בעיית הקשר עם יושביה, ובה גם עולה לראשונה סוגיית היחס ליושבי הארץ.

סיפור פרשת אמנון ותמר (פרק י"ג בספר שמואל"ב), עוסק באישה שטאנסת, ובתגובות למעשה — הן על-ידי הנאנסת עצמה, והן על-ידי החברה כולל כל הדמויות הנוגעות בדבר. ההשוואה בין הפרשיות תחזק את ההבדל הרב שביניהן. בשני המקרים האב שותק, אך בפרשת דינה מדובר ביריבות בין משפחות ואולי 'עמים' שונים, בעוד שבשמואל זו היא בעיקרה יריבות בין אחים. הניגוד מסתמן גם בכך שבפרשת דינה שכם מענה ורק לאחר מכן אוהב אותה, בעוד שבפרשת תמר — אמנון אוהב אותה מאוד, אך לאחר האונס הוא שונא אותה שנאה עזה. מכאן נובע גם הבדל נוסף: בעוד ששכם **אוהב** את דינה, ורוצה לקחת אותה לאישה לאחר האונס, אמנון **שונא** אותה, מסרב לקחתה לאישה. כל זה למרות ששכם הוא גוי, ואילו אמנון הוא ישראלי, המצווה על לקיחת הנאנסת לאישה, על-פי הלכות אונס שבספר דברים: "וְלֹא תִהְיֶה לְאִשָּׁה תַּחַת אֲשֶׁר עָנָה לֹא יוּכַל שְׁלַחָהּ כָּל יָמֶיהָ" (דברים כב, כט). לדוד המלך, אביו של אמנון, מגיעה השמועה כי "יִהְיֶה אֲבִשָּׁלוֹם אֶת כָּל בְּנֵי הַמֶּלֶךְ" (שמואל"ב יג, ל). ניתן לשער שהרקע הפסיכולוגי לכך נעוץ בתודעת 'מעשה שכם' בהיסטוריה של עם-ישראל — כמו ששמעון ולוי הלכו להרוג את כל אנשי שכם בגלל האונס שביצע אחד מהם באחותם, כך-הלך אבשלום להרוג את כל בני המלך בגלל האונס שביצע אחד מהם באחותו. בסופו של דבר מתברר כי אבשלום הרג את האשם עצמו בלבד — את אמנון, ועובדה זו אולי מעצימה את הביקורת דווקא על מעשה שמעון ולוי, אשר הרגו בעיקר אנשים חפים מפשע. גם אבשלום וגם שמעון ולוי מנצלים את נקודת התורפה של יריביהם (שהם עצמם גרמו לה, שמעון ולוי ב'הזמנת' המילה, ואבשלום בהזמנה לחגיגות) — שמעון ולוי בימים הקשים שלאחר המילה, ואבשלום בעת שכרותו של אמנון.

שני הבדלים בין הפרשיות הם בעלי משמעות מיוחדת לענייננו: ההבדל האחד, הבולט ביותר, הוא בתגובת הנאנסת למה שקרה: בעוד דינה שותקת במשך כל הפרק, ורק אחיה מתדיינים על המעשה, תמר יוצאת החוצה, קורעת את שמלתה, שמה אפר על ראשה וזועקת. ההבדל המהותי השני בין שתי הפרשיות הוא מי הגורם לאונס: בפרשת דינה, דינה יוצאת ראשונה, וזה אומר שיש בה צד של אחריות ואולי אשמה, ואילו בפרשת תמר, אמנון הוא היוזם המביא אותה אליו בהתחללותו.

שני ההבדלים הבולטים הללו מעצימים את היות מעשה דינה סיפור יסודי בתנ"ך אשר סיפור אמנון ותמר הוא סיפור בבואה⁷ שלו. מעשה זה נרמז גם בהלכות אונס

7. סיפור המזכיר ורומזו בלשונם וברעיונותיו לסיפור מקראי אחר שקדם לו, כך שבעזרת השוואה בין שני הסיפורים עולים רעיונות נוספים והסיפור המאוחר בזמן מתבהר יותר. ראה: "זקוביץ", סיפור בבואה – מימד נוסף להערכת הדמויות בסיפור המקראי, תרביץ, נד, עמ' 165-176.

6. חז"ל מפרשים ששכם היא שמייצגת את מעבר הבכורה מבני לאה לבני רחל בכך שהיא הראשונה לנחלה.

בספר דברים, כפי שאראה להלן, ואולי גם סיפורים נוספים רומזים לו ונקשרים אליו על-ידי ביטויים ומסרים תואמים. בנוסף לכך ניתן לומר כי ההבדלים האלו בין האנוסות משקפים ניסיון של המקרא לשנות את דיוקן הנאנסת – בעוד שדינה יוצאת החוצה וגורמת לאונס במעשיה, תמר מייצגת את הנאנסת-הקורבן, ובעוד שדינה לא זועקת לאחר המעשה, תמר באה לתקן את התנהגותה, זועקת ומקימה סערה גדולה. אין זו הזעקה של הנערה המכוונת למנוע אונס ("...צעקה הנערה המארשה...") [דברים כב, כז], אך אולי יש טעם גם בזעקה מאוחרת יותר כדי למחות ולמנוע את האונס הבא!

2. השוואה להלכות אונס שבספר דברים

מקור נוסף בתורה הקשור לענייננו הוא הפרשה ההלכתית של האונס:

"כִּי יִמָּצָא אִישׁ נָעַר בְּתוֹלָה אֲשֶׁר לֹא אִרְשָׁה וְהַפְשָׁה וְשָׁכַב עִמָּה וְנִמְצָאוּ יְנִתָּן הָאִישׁ הַשֹּׁכֵב עִמָּה לְאָבִי הַנָּעַר חֲמִשִּׁים כֶּסֶף וְלוֹ תִּהְיֶה לְאִשָּׁה תַּחַת אֲשֶׁר עָנָה לֹא יוּכַל שְׁלַחָה כָּל יָמָיו".

(דברים כב, כדכט)

הזיקה בין פרשה זו לפרקנו עולה מהביטויים החוזרים ומהמקרה הדומה כל-כך. מעניין, בשני מקומות במקרא – פרשת דינה ופרשת אונס – מובאת המילה 'נערה', על-פי המסורה כשהיא חסרה את האות ה"א, ובכל מקום היא מופיעה בצורתה זו מספר פעמים. אפשר שההשוואה המקשרת הזו רומזת לראיית שכם כצודק וכקורבן, שכן לכאורה לאחר מעשה, פעל על-פי דין התורה, שכן הוא מציע ליעקב מתנות: "הרבו עלי מאד מהר ומתן ואתנה כאשר תאמרו אלי" (לד, יב), ורוצה אף לשאתה: "ותנו לי את נערה לאשה" (שם, שם). ברור שמבחינה הלכתית אין הוא נכלל בדין תורה, אך רמז עדין למצבו עשוי בכל זאת לעלות.

3. השוואה לפרשיית אונס פילגשי דוד

השוואה זו נרמזת בדברי הרמב"ן (לפסוק יב, ד"ה 'מהר ומתן'), כאשר הוא עומד על גורלה של דינה ועל מה שנעשה בה לאחר האונס: "לא הזכיר מה נעשה בה אחרי כן. ועל דרך הפשט עמדה עם אחיה צורה באלמנות חיות כי היתה טמאה בעיניהם". הרמב"ן משתמש כאן בביטוי הלכות מפרשיית אונס פילגשי דוד, ובכך הוא רוקם קשר בין שתי הפרשות. כדי להבין את הזיקה שבין שתי הפרשות יש לשים לב לרקע של הסיפור שבשמואל-ב: כאשר מתרחש מרד אבשלום, דוד נאלץ לברוח מביתו ומשאיר שם את עשר פילגשין כדי לשמור על הבית. אבשלום שרוצה להראות לעם את כוונותיו האמיתיות ביחס למלוכה בא אל פילגשי אביו אל מול כל העם, כדי להפגין

שהמלוכה והשלטון נתונים עכשיו בידיו: "וַיָּטוּ לְאַבְשָׁלוֹם הָאֶהָל עַל הַגֵּג וַיָּבֹא אַבְשָׁלוֹם אֶל פִּלְגֶשֶׁי אָבִיו לְעֵינֵי כָּל יִשְׂרָאֵל" (שמואל-ב טז, כב). לאחר זמן, כששב דוד לביתו, הוא משאיר את פילגשיו במקום אחר ולא בא עליהן יותר, בגלל המעשה שנעשה בהם:

"...וַיִּקַּח הַמֶּלֶךְ אֶת עֶשֶׂר נָשִׁים פִּלְגֶשִׁים אֲשֶׁר הָיִיתָ לְשֹׁמֵר הַבַּיִת וַיִּתְּנֵם בֵּית מִשְׁמֶרֶת וַיְכַלְכֵּלם וְאֵלֵיהֶם לֹא בָּא וַתִּהְיֶינָה צָרֹת עַד יוֹם מָוֶן אֶלְמָנֹת (שמואל-ב כ, ה) חיות".

זהו, ככל הנראה, המקור לביטוי שבו משתמש הרמב"ן ביחס לדינה. הסיפור הבסיסי של האונס בשני המקרים דומה מאוד, אך דווקא הדמיון מבליט את השוני בין שני המקרים: בעוד שבמקרה של דינה לא מסופר במפורש מה נעשה בה לאחר האונס, במקרה הפילגשים כתוב במפורש כי דוד דואג להן אך משאיר אותן עגונות כל ימי חייהן. אולי הרמב"ן בפירושו רוצה לרמוז לקורא מהו גורלה של אנוסה כמו דינה – היא עלולה להישאר עגונה כל ימיה. ועל-כן, לפי ההלכה האונס מצווה לתקן ולו במידת-מה את העוול שגרם ולשאת אותה לאישה בעצמו.

1. סיכום

מניתוחו הספרותי של פרק ל"ד בבראשית ומהמבנים המיוחדים שלו עולות זוויות ראייה שונות על סיפור מעשה דינה. כללית, זהו מעשה מורכב שעלילתו 'מתנדנדת' ממקום למקום, וניתן להציע הערכות שונות לגבי הדמויות ופשר התנהגותן בשלבים השונים של המעשה. אשר לדמותה העלומה של דינה. היא בולטת בשתיקתה. ניתן לראות שתיקה זו של דינה כעניין טכני בעיקרו, הנובע מהדגשיו הספציפיים של הסיפור. מנגד, ניתן לראות את השתיקה כתוכחה מסוימת כלפיה שכן ניתן היה לצפות להתנהגות אחרת. ויחד עם זאת ניתן לראות את השתיקה כשתיקה של כאב ומחאה. הוא הדין ביחס לשתיקתו של יעקב הניתנת להבנות שונות, ובסופו של דבר, גם זו שתיקה מלאה כאב על כל מה שקרה. שתיקה של אב פגוע שאליו מתלווה גם שתיקת האם.

ההשוואות השונות של פרק ל"ד למצבים ומקרים שונים בתנ"ך מדגישות בחינות שונות בו. הן מעמיקות את ההתייחסויות השונות לדינה ואף מקנות ממד עומק למעמדה כנאנסת. ומבחינה זו יש בכך כדי להשלים את העיסוק בה בפרק שעוסק בעניינים נוספים דוגמת היחס לעמי הארץ.